

L'Onomasticon que ara podem fer

PLANTEJAMENT

L'any 1986 Joan Coromines opinava que, en els anys que li quedaven de vida, no li era possible culminar, i ni tan sols endegar, una de les seves obres més estimades: l'*Onomasticon Cataloniae*. Per sort per a la ciència onomàstica, va canviar d'opinió i va començar l'any 1989 la publicació d'aquella magna obra. Els vuit volums publicats per Curial Edicions Catalanes són un tresor que enriqueix enormement la nostra cultura. Però no ens enganyem: segurament aquest no és l'onomàsticon que ell hagués desitjat veure. Als qui vam treballar amb ell, no ens és lícit tancar els ulls a les deficiències, els errors i les limitacions de l'*Onomasticon*. Convé que no s'interpretin aquestes paraules com un acte de deslleialtat o d'animadversió envers aquell que avui homenatgem. Ben al contrari: coneixent el seu tarannà, hem de pensar que l'exercici de la crítica envers la seva obra és un homenatge que ell hagués acceptat gustosament.

No farem aquí la crítica detallada dels volums apareguts entre el 1989 i el 1997. Seria fàcil assenyalar deficiències evidents. Hi ha noms ben coneguts, que Coromines tenia ben estudiats, i que inexplicablement no hi trobarem. Altres noms hi apareixen en diferents toms i sovint amb interpretacions no coincidents. Hi ha abreviatures que no sabem com desxifrar. Alguns errors de lectura del linotipista no han estat corregits i dificulten la comprensió del text. Hi ha heterogeneïtat en el tractament dels noms, en la redacció i en l'estil dels articles. Com comprendran, dient tot això estem recitant un *mea culpa*, perquè en part som responsables del resultat final de l'obra.

Però aquesta revisió la deixarem per al dia en què es plantegi la possibilitat de fer una segona edició de l'*Onomasticon*. El que presentarem aquí són unes mostres de com podríem revisar o completar avui, no la forma, sinó el contingut d'aquella obra durant l'elaboració de la qual vam poder gaudir d'estones molt agradables.

L'any 1989 vam començar la redacció d'alguns articles de l'*Onomasticon Cataloniae*. Setze anys després hem acabat la redacció d'una monografia toponímica dedicada al municipi de Monesma i Queixigar, al bell cor de la Ribagorça. Molts dels noms que hi estudiem ja els coneixíem l'any 1989, però ara no els expliquem de la mateixa manera. En aquesta conferència d'avui procedirem de la manera següent: reprendrem alguns noms que ja vam comentar amb el mestre Coromines fa no pas gaires anys i ens preguntarem: si haguéssim de tractar aquests temes ara, en un nou *Onomasticon*, amb més dades i més tranquil·litat, què hi afegiríem i què canviaríem?

Sense moure'ns d'aquest punt d'observació que és el municipi de Monesma i Queixigar, realitzarem quatre incursions breus: en el camp de l'hagiotoponímia, en el de la toponímia catalana arcaïtzant, en el de la fitotoponímia i en el de l'antrotoponímia.

L'HAGIOTOPONÍMIA A L'*ONOMASTICON*

Segurament els hagiònims no eren el punt més fort de Joan Coromines. No ens referim a noms propis de gran transcendència com *Núria*, *Meritxell*, *Ares* o *Cinta*, que parteixen de topònims ben arrelats i que el mestre coneixia millor que ningú. Estem parlant de topònims com *Sant Quirc* o *Sant Quilis*, noms d'ermites ben conegudes, dels quals esperaríem alguna referència.

Quan ens vam posar a treballar en l'obra ben aviat vam haver de tractar noms dels quals Coromines tenia insuficient documentació. Un d'ells era *Santa Baldesca*, aplicat a ermites i pilarets de la zona central de la Ribagorça. Com que en el cedula-ri de Coromines es trobava alfabetitzat per la B (alguns l'han ortografiat amb W o V), va ser dels primers articles que vam escriure. Vam poder localitzar mitja dotzena de llocs amb aquesta advocació i vam seguir la pista que ens va portar fins al monestir de Sixena, on la santa tenia dedicada una capella. Una nova comunitat, establerta allà des de feia poc de temps, ens va rebre amablement i ens va pregar que la féssim partícip dels resultats de les nostres investigacions, perquè aquelles monges tampoc no sabien gran cosa de Santa Baldesca. A la fi va aparèixer un article acceptable (OC, II, 322a51), en el qual dedicàvem vint-i-cinc línies a parlar de la santa i cinquanta línies a especulacions etimològiques sobre l'origen del seu nom.

Avui podem esmenar alguns dels errors o inexactituds d'aquell article, i no és el menor de tots haver ignorat que el nom real de la bona monja italiana era *Ubaldesca* i no pas *Baldesca*. Aquest detall ens hagués potser estalviat algunes d'aquelles especulacions etimològiques. I ara sabem moltes més coses que els puc resumir breument.

Santa Ubaldesca va néixer al poblet de Calcinaia, prop de Pisa, l'any 1136. Als quinze anys va ingressar a l'orde de sant Joan de l'Hospital de Jerusalem i durant

cinquanta-cinc anys va treballar com a infermera al monestir de Pisa. Va morir el 28 de maig de 1206. Al Museu Diocesà de Lleida han restaurat una taula preciosa pintada amb la imatge de la santa. Forma part d'un conjunt procedent de la capella que tenia dedicada al monestir de Sixena. Es veu com porta a la mà un petit recipient ple d'un líquid rogenc: és vi. El miracle atribuït a Ubaldesca és el de la conversió de l'aigua en vi, com va passar a les bodes de Canà. Així ho recorden els seus goigs: «[...] De amor ardiendo en la fragua / el agua en vino volvió, / y esto todo el mundo vio / ser tan claro como el agua [...]». Per això és venerada com a protectora dels sembrats i de les vinyes. La santa té dedicada una església a Paola, a l'illa de Malta. Com podem explicar la difusió d'aquesta devoció per Sobrarbe, Ribagorça i pel territori valencià? Probablement cal partir de la influència de les monges de l'orde de sant Joan de l'Hospital de Jerusalem, que tenien cases a la Ribagorça. I potser haurem de tenir en compte que la població de Montanyana, molt propera a Monesma, va pertànyer a l'orde del Temple i suposem que després a l'hospitalària.

L'exemple que hem presentat pot ser paradigmàtic. Si avui haguéssim d'escriure altre cop l'article, dedicariem menys energies a l'explicació etimològica i més a la identificació de la santa, a la determinació de l'àrea de difusió del nom i a les causes de la seva acceptació social.

I, juntament amb aquesta reflexió, voldríem fer una desiderata. Per completar l'obra de l'*Onomasticon*, seria convenient elaborar un volum que podria titular-se *Toponímia de sants en el domini lingüístic català*, en el qual s'establís:

- a) l'àrea toponímica de cada hagiònim;
- b) les àrees de difusió de cada variant: Sant Quirze i Sant Quirc, Sant Cerni i Sant Sadurní;
- c) els factors culturals que envolten l'hagiònim;
- d) la iconografia corresponent;
- e) l'explicació lingüística, que hauria de tenir en compte l'origen del nom i les formes que adopti en altres llengües.

LA TOPONÍMIA PATRIMONIAL DEL CATALÀ ANTIC

Parlarem tot seguit de la necessitat d'aprofundir en el lèxic patrimonial català per interpretar adequadament molts dels nostres topònims. Ho farem a partir d'un nom: *lo barranc dels Moniments*, hidrònim aplicat a un curs d'aigua no gaire abundant, molt proper al llogaret de Queixigar. Recordem que hi ha altres homònims ribagorçans: *lo Moniment*, nom d'un pletiu sobre la falda oriental de l'Aüt, en terme d'Erill, i *lo Muniment*, en el terme de Beranui. Els topònims que hem aduït són bona mostra d'un fet: l'*Onomasticon* suposa un pas enrere respecte a treballs que Coromines havia publicat a la dècada dels anys vuitanta del segle passat.

Curiosament no apareix *Moniment* en l'*Onomasticon Cataloniae*, quan és segur que Coromines tenia molt present l'existència del paratge proper al poble d'Erill. Pel que fa al nom de *Queixigar*, no hem vist la llibreta de camp que recull l'enquesta que hi va fer Coromines. Si el nom hi fos, no hauria estat traslladat al ceculari de Pineda, usat per a la redacció de l'*Onomasticon*.

Apareix, això sí, el topònim *lo Moniment* en la monografia dedicada a la Vall de Boí. Però la interpretació és aquí poc guiadora: no deixa clar si estem davant d'un derivat de *MUNIRE* 'fortificar', de *MONERE* 'avisar' o si hem de pensar en el mot *monument*, que el Divendres Sant apliquem a un muntatge en record de la tomba de Nostre Senyor. Aquí Coromines és menys aclaridor que en el seu diccionari etimològic. Reproduïm tot seguit l'article de l'opuscle titulat *Toponímia de la Vall de Boí*:

LO MONIMEN(T).- *lo munimén* és un pletiu (no pas cap roquer ni roca) cap avall de Pedregana, que trobarem baixant de l'Agut quan decantàvem cap al Comunal i Terretes del Casolà. (Escuder 1953 i 1970; en Sobirada no el coneix).- [Essent un pletiu, no s'entén gaire l'aplicació del nom comú 'monument erigit' ni la de 'monument' = tomba de Nostre Senyor; tanmateix ¿hi ha potser al·lusió a un lloc comparable a un sepulcre?; car en català *MUNIRE* 'proveir' o 'fortificar' sempre ha estat impopular, però potser com el Muniyidor de Senet de *MONERE* 'avisar' per al qual veg. Montanyeta].

Però no hi ha absolutament cap dubte que *moniment* va ser usat com a variant de *monument*, en l'accepció de 'tomba'. El mateix Coromines ens posa sobre la pista amb una observació en el seu diccionari etimològic: «És justament en aquest sentit que el trobem en català antic» (DECat, v, 779a56). Que és així ho prova la traducció de la *Divina comèdia* que Andreu Febrer va fer al segle xv. Febrer tradueix per *moniments* el mot *tombe* del vers 17 del cant xii del Purgatori. El pasatge: «sova i sepolti le tombe terragne» apareix traduït com «sobre los morts lo moniment terrany». Que és un mot popular probablement des de l'època de la romanització ho podem deduir de la seva aparició en inscripcions funeràries romanes de la península Ibèrica: «*monimentus cum munitionibus*» (Vives, 1971, p. 515, inscr. 5625); «*hoc munimentum her. non sequetur*» (Vives, 1971, p. 1496, inscr. 5408). Aquest valor llatí es conserva en altres llengües romàniques: el logudorès presenta avui la variant *murimentu* amb el sentit de 'tomba, sepultura', que correspon a formes antigues com *monimentu*, *munimentu*. I el romanès *murment* té exactament el mateix valor.

Per mirar de resoldre dubtes sobre el sentit primitiu d'aquests topònims, vam voler fer comprovacions sobre el terreny. Vam seguir tot el barranc dels Moniments de Queixigar, des del naixement fins al curs mitjà on rep ja el nom de *barranc de las Costeras*. Les pesquises van ser infructuoses: no hi vam trobar cap

tomba. Quan vam arribar altre cop a la part alta de la serra, vam tenir l'antull de fer una fotografia al pilaret de Sant Pere Màrtir que coronava aquella partida. I allà, al peu d'aquell pilaret, vam trobar un parell de pedres de forma circular, semblants a les d'un molí manual, no pas gaire grans, perquè podíem aixecar-les sense molt d'esforç. El propietari d'una finca que hi ha tot just per sota del pilaret ens va aclarir que ell havia desfet amb el tractor una feixeta amb restes de construccions i que d'allà havien sortit cinc o sis pedres com la que jo li ensenyava. Vam recordar el que ens repetia Joan Coromines: el nom d'un barranc va canviant segons les partides per on passa. És clar que el topònim *els Moniments* al·ludeix a enterraments o restes d'un antic poblat situat en el curs alt del barranc, un poblat que avui és solament un record.

LA FITOTOPONÍMIA

La perspicàcia de Joan Coromines en el camp de la toponímia d'origen botànic està ben demostrada. Són amplíssimes les perspectives que ens va obrir en aquest terreny. I, malgrat tot, encara podem aportar moltes coses a l'*Onomasticon*.

Per demostrar-ho, situem-nos just al cantó del pilaret de Sant Pere Màrtir de Queixigar. Del vessant que mira al nord, se'n diu *els Moniments*, del que mira cap a sud-oest se'n diu *Bilatruga*. Ja tenim aquí una possible aportació. Aquest nom no figura en l'obra publicada per Coromines, i no sabem si es troba en les llibretes de camp, però ell va veure clarament que la terminació *-uga* pot ser a les terres de Pallars i Ribagorça un dels resultats del sufix *-osa*, present en molts collectius botànics. Deu ser aquest un altre exemple que podrem afegir a la llarga llista que ja coneixem? Veiem-ne alguns: l'*Avellanuga* 'l'avellanosa' (Castrocit), la *Freixenuga* 'la freixenosa' (Soliva), la *Gargalluga* 'la gargallosa' (Castissent), la *Saletuga* 'la salitosa' (Calbera), escrit *Salitosa* en un document fals del segle x, datat cap a l'any 947 i copiat el 1283: «Damus et concedimus in iam dictam donacione totam *la Salitosa*, et agro nostro de Buydal, sicut torente cindit Calvaria et flumen Ysavena et vadit et revertit in dictum congost de Ovarra» (Ubieto, 1989, p. 54, doc. 34).

Però no deu ser això un miratge etimològic? Els informants ens diuen que és un serrat, un turó arrodonit, que hi havia antigament una casa i que encara en queden restes. No deurà ser millor intentar explicar el nom a partir del català *vila*? Podríem pensar en una etimologia que en llatí expressariem amb *VILLAM TRUSAM*. Tindriem aquí un llatí *TRUSA*, participi passiu de *TRUDO* 'sacsejar violentament'. I no seria l'únic cas: el participi *CLUSA* dóna a la zona *Clluga*. Però aquesta via d'explicació topa amb un seriós inconvenient: no tenim dades que demostrin que hagi existit mai un **trusa* en el domini català o en l'aragonès. Potser menys greu seria l'inconvenient semàntic: les restes de construccions inviten a imaginar una antiga casa sorollada per qualche terratrèmol i destruïda, vestigi de la qual se-

rien les runes que avui contemplem. Potser sigui massa imaginar. Coromines ens diria que la hipòtesi és excessivament construïda.

Anem per l'altre camí, per la botànica. A quin nom de planta s'afegiria el sufix *-osa*? La nostra hipòtesi és que es tracta d'un reflex del llatí VERATROSA, que correspondria a un català *baladrosa* 'lloc on abunda el baladre'. És versemblant això? Evidentment hauríem de partir d'una base com **bilatrosa*, que suposa un primitiu **bilatre*. Tampoc aquesta forma no la tenim documentada, però en aquest cas disposem de variants molt pròximes, com el pirinenc *biladre*, que Coromines va constatar a les valls d'Àneu, de Cardós i d'Assua i també a la vall Ferrera. I que hi hagi *-t-* en lloc de la sonora *-d-* no és raó per estranyar-se: la toponímia manté formes arcaïques on la *-t-* llatina es conserva: *Viu de Llevata* no és **Viu de Llevada*, com seria esperable. El mateix Coromines defensa que *baladre* i *beladre* són en el domini hispànic manlleus del català i afirma que a l'Aragó el nom de la planta havia de ser **belatro* (DECat, I, 562b11). Doncs bé, a Queixigar no som lluny del domini aragonès: ens en separa solament la vall de l'Isàvena. Aquí tenim, si no *belatro*, almenys un derivat *Bilatruga*, amb la dental sorda conservada.

Si no hi ha greus inconvenients de caire lingüístic per interpretar el nostre *Bilatruga* a partir del llatí VERATROSA, ens falta encara una altra prova: demostrar que la planta en qüestió existeix o ha pogut existir en aquest precís indret. Certament no hi hem de buscar allà el *baladre* de les costes mediterrànies, el *Nerium oleander*. Però no és aquesta l'única espècie que rep el nom de *baladre*. El DCVB ens diu que també s'anomena així el *Veratrum album*, freqüent en zones muntanyenques i frescals, com el Rosselló, la Garrotxa o el Berguedà. Tampoc aquesta planta no l'hem trobada a la partida de Queixigar, malgrat que algun informant ens assegurí que l'ha vista mentre anava caçant a pocs quilòmetres d'allà. Infructuosament hem buscat també l'*Helleborus viridis*, una altra de les espècies que justificarien el topònim. Per fi, ara sí, hem trobat abundantment representada a Bilatruga la quarta de les espècies que el DCVB assenyala, l'*Hellebours foetidus*, una planta de la família de les ranunculàcies, herba perenne, que pot assolir una altura d'entre vint i vuitanta centímetres, de fulles color verd fosc, esparses i palmades, amb pecíol llarg. Les flors són molt verinoses, de color verd clar o blanquinós, agrupades en panícules terminals laxes.

Per il·lustrar millor els problemes de tota mena que suposa l'estudi dels topònims d'origen fitonímic, tractarem d'un altre dels col·lectius botànics formats amb el sufix *-osa*: la *Ciroga*. És el nom d'una antiga casa, avui abandonada, al sud del tossal de Monesma, prop ja del límit amb Castigaleu. No el recull l'*Onomasticon*, que tampoc no tracta del nom *la Cirallonga*, aplicat a un camp prop del llogaret d'Ovís, a la part alta del terme d'Areny. Vam estudiar aquest nom, en una monografia dedicada a l'antic terme de Betesa, publicada per l'Institut d'Estudis Ilerdencs l'any 1992. Vam interpretar aleshores *Cira* com un equivalent de *cirera*,

usat amb el valor de *cirerer*. Creiem que ens vam equivocar. Ara hem reobert el tema, a la llum d'aquest *Ciroga* i altres noms com *Acires* (nom del terme de Viu, a la vall de l'Ésera) i la *Canal de l'Acíar*, en el terme de Campo (Selfa, 2003, p. 116 i 181). Expliquem tot això a partir del llatí ACER, ACERIS 'auró'. Tant l'*Acer monspesulanum* com l'*Acer campestris* creixen bé en aquestes terres. El nom clàssic fou substituït per un derivat: *ACERONEM. A l'Aragó la forma viva procedent d'aquest ètimon és *acirón*. En català la forma normal és *auró*. Al vell municipi de Monesma el mot viu és *alsiró*, amb pronunciació ensordida de la sibilant. És justificable interpretar *Cira* partint del nom d'aquesta espècie?

Hem de dir que l'*Onomasticon* no ens ajuda gaire. Es refereix a un homònim, la *Cirosa*, nom d'un mas del terme de Riner, al Solsonès. L'explicació que dóna és: «De *cirerosa*, derivat de *cirer* (forma dialectal del *cirerer*) amb haplologia» (OC, III, 376b10). Pot ser que en el cas concret del topònim solsoní tingui raó Coromines, però com veurem, no és aplicable l'explicació als noms ribagorçans.

És cert que, a la Ribagorça, l'apellatiu *cira* indica de vegades el fruit del cirerer i que formalment *cirosa* no seria rebutjable. Però el sufix *-osa* no s'aplica sobre noms de fruits, sinó sobre noms de plantes: *colatxo* (a Monesma, de la planta anomenada *colletxó*), la *boixoga* (a partir de *boix*), l'*avedoga* (format sobre *avet*). La sospita que anéssim errats en relacionar *Cirallonga* i *Ciroga* amb el nom del cirerer es va fer més forta quan vam constatar que molt poques vegades els derivats en *-osa* són noms d'arbres fruiters o almenys cultivats. Casos com la *Pressegosa*, l'*Avellanosa* o la *Prenyanosa* no abunden i, amb excepció de la *Figuerosa*, gairebé sempre són documentals. Endemés, pensem que tant l'*avellaner*, com el *prinyoner* o la *figuera* són plantes que poden ser silvestres tant com cultivades. En canvi, seguint el llibre de la professora Reina Bastardas, podem mencionar una munió de noms en *-osa* aplicats a plantes silvestres: *aldosa*, *argelagosa*, *avetosa*, *baladosa*, *boixosa*, *cardosa*, *cercosa*, *coscollosa*, *espinosa*, *evolosa*, *falgosa*, *fonllosa*, *ginebrosa*, *ginestosa*, *grevolosa*, *llastonosa*, *pinosa*, *romegosa*, *sentigosa*, *tremolosa*.

Tot ens porta, per tant, envers el nom d'una planta boscana. La documentació tant de *Ciroga* com de *Cirallonga* ens orienta cap a un ètimon amb consonant inicial africada: *Ciroha* és l'antecedent documental del nostre *Ciroga*, recollit en els *Focs i morabatins* del segle XIV (Camarena, 1966, p. 24). Per a la *Cirallonga* tenim el testimoni *Ciera llonga* del *Capbreu d'Alaó*, del segle XVII, escrit en castellà i encara inèdit (Terrado, 1992, p. 66). Que la sibilant inicial sigui sorda no és aquí pertinent, per tal com ens trobem en una zona d'apitxament o dessonorització. Tot això concorda amb les formes toponímiques del ribagorçà de l'Ésera (Selfa, 2003, p. 116 i 181), que tenen avui una interdental /θ/: *Acires*, l'*Acíar*. En els dos llocs hi ha arbres boscats i són en concret aurons. En un cas la interpretació podria ser *les Acires* 'els aurons', en l'altre *l'*Acirar* 'auronar', i per haplologia resultaria la forma actual *l'*Acíar*. Podem pensar, per tant, en un substantiu l'*acira*,

amb una vocal inicial interpretada a Monesma i Ovis com a part de l'article femení. En conseqüència, tindriem *la cira* i d'aquí *la Cira Llonga* 'l'auró alt' i *la Ciroga* 'la terra abundant en aurons'.

Afegirem encara dos possibles reflexos d'aquest *cira*. Uns quinze quilòmetres en línia recta més al nord de la Ciroga es troba un tossal anomenat *tossal de Cire-ra*, entre Soperuny i Ovis. En una terra on el bosc de roures és anomenat *rourera* resulta molt temptador imaginar que un bosc de *cires* hagi pogut ser denominat *Cirera*. Aquí l'*Onomasticon* deixa de prestar-nos el servei que desitjaríem. Identifica aquest *Cirera* amb *Ciresa*, d'un document del cartulari d'Alaó (OC, III, 376a36). Però aquest *Ciresa* es situa prop d'Orrit i, per tant, bastant lluny del tossal de Cirera, que es troba a la vall de Soperuny. Descartem, doncs, una pista que podria induir a confusió. Tornem a Queixigar, on trobem altre cop el nom en un compost: *Comacirera*. És el nom d'una partida que davalla en pendent suau des de la serra de les Torallas en direcció a Queixigar, prop de la zona de Milhomes. Es parla també del *Regal de Comacirera*. Ens sembla que no és forçar excessivament les coses interpretar-ho com 'la coma de les cires'.

Podrà objectar-se que no coneixem ben bé els detalls que han dut des del nom de l'*Acer* fins al de *la cira*. És veritat, tenim solament dues constatacions: 1) el substantiu *cira* ha existit (ho prova un nom com *Cira Llonga*), i 2) aquest substantiu té en noms com *Acires* el valor d'auró'. Però no ens ha d'estranyar que hi pugui haver un primitiu **azira*, quan tenim documentada l'existència del col·lectiu *Azeredo* l'any 1091, a la vall de Cabó (Bastardas, 1994, p. 73), nom que ha de procedir d'un llatí **ACERETUM* i que correspondria avui a una forma com **azeret*. A la vora de *Maçanet* tenim l'apel·latiu *maçana*, a la vora d'*Argelaguet*, *argelaga*. I així podem seguir: *escobet/escoba*, *cebollet/cebolla*, *cegudet/ceguda*, *ginestet/ginesta*, *mentet/menta*, *roset/rosa*. Què tindria d'estrany que a la vora d'un **aziret* hi hagués **azira*? I una proporció similar podríem establir partint dels col·lectius en *-osa*: *ginestosa/ginesta*, *gargallosa/gargalla*, *argelagosa/argelaga*, *canosa/cana*, *figuerosalfiguera*, *molsosa/molsa*. És ben comprensible que, al costat de *Cirosa* (i *Ciroga*), hagi existit un substantiu *cira*.

Parlant del barranc dels *Moniments*, o del topònim *Bilatruga*, hem comprès com n'és d'important conèixer bé el lèxic patrimonial català. En el cas de *Ciroga* no disposem de l'evidència absoluta d'un *cira* 'auró', però la toponímia sembla apuntar a l'existència d'aquest nom. Els nostres diccionaris diuen que el mot *cirerer* pot aplicar-se tant a l'arbre cultivat, el *Prunus avium*, com a l'arboç, al cirerer de pastor o fins i tot a l'arç blanc. Quins hauran estat els creuaments de formes i significats que hauran permès aplicar el nom de *cirerer* a espècies tan distintes? Quina relació ha pogut existir dintre del sistema entre *CERASUM* i *ACER*? No valdria la pena reprendre aquest petit capítol de la història del nostre lèxic? Si això es fes, la toponímia i noms com *Ciroga* o *Cirera* tindrien de ben segur una paraula a dir.

Una conclusió podem extraure del que hem dit en aquest apartat. Per semblança o per confusió, s'esdevé de vegades que espècies diferents tenen el mateix nom popular. I a això s'afegeix la complicació introduïda, no ja per la semblança física de dues plantes, sinó per la proximitat fònica dels seus significants. Aquest cas el podríem exemplificar amb la sèrie *Cira/Cirogal/Cirosa/Ciret/Cirera*. El cas anterior podria il·lustrar-se amb el nom del *baladre* o *biladre*, que s'aplica adés a l'adelfa, adés al *Nerium oleander*, adés a l'*Helleborus foetidus*. Un estudi toponímic dels reflexos de VERATRUM en el domini català hauria de tenir en compte aquesta realitat. Quan els lingüistes mostrem els topònims derivats de noms de plantes, realitzem sovint un estudi de significants, basat en l'etimologia. Per exemple, quan Coromines inclou a l'article *Baladre* noms com *Clot del Baladre*, a Fillols, *El Baladre*, a Catadau, *El Baladret*, a Llutxent, *barranc dels Baladrers*, a Borriol, *Baladrar* a Albaida i *Baladredo*, a Llavorsí, actua com un bon etimologista, com un home que va aprendre molt bé les lliçons de Wilhelm Meyer-Lübke. Podria ser, però, que no es referissin a la mateixa espècie el *Baladre* de Fillols, que es troba en el vessant nord del Canigó, i el de Catadau, a la Ribera Alta, a la vall dels Alcalans. Al *Baladret* de Llutxent segurament no hi veurem la mateixa espècie que al *Baladredo* de l'Alt Pallars. El més probable és que a les terres valencianes hi creixi el *Nerium oleander* i a les terres pirinenques el *Veratrum album*. Convindria realitzar un estudi autènticament semasiològic, que ens digués a quina espècie correspon un topònim determinat. També es podria treballar amb un enfocament onomasiològic: donada una espècie, esbrinar quins són els topònims, fins i tot no relacionats etimològicament, que responen a aquella realitat botànica. Són possibilitats que van més enllà del treball dels lingüistes i que demanarien una col·laboració d'equips interdisciplinaris.

TOPÒNIMS D'ORIGEN ANTROPONÍMIC

El gran capítol inacabat de l'obra de Coromines és el referent als noms de persona. Ell havia escrit l'any 1953 (Coromines, 1970, II, p. 255):

L'*Onomasticon Cataloniae* sera un vaste recueil d'onomastique enregistrant et expliquant étymologiquement tous le noms de personne anciens et modernes employés dans le domaine linguistique catalan (Catalogne, Roussillon, Royaume de Valence, Baléares et zone orientale d'Aragon), ainsi que tous les noms de lieux, morts ou vivants, situés dans ce territoire.

En els darrers temps de la seva vida, el mestre considerava la possibilitat de completar l'*Onomasticon*, que s'havia convertit en un estudi etimològic dels noms de lloc, amb un volum dedicat a l'antroponímia, posant especial atenció en aquells noms de persona que han arrelat com a noms de lloc. El que ell ens va dei-

jar en diversos treballs és molt valuós. No ens va deixar resolts tots els problemes, però en uns casos els va deixar plantejats i en d'altres va deixar pistes per permetre que nosaltres els plantegéssim i els resolguéssim.

Vegem un cas d'aquest municipi de Monesma: el nom del *Mas de Quixanell*. Es troba un parell de quilòmetres al sud del tossal de Monesma, baixant en direcció al llogaret de Sant Llorenç. A pocs metres hi ha una font abundant i boníssima, que li ha assegurat una existència multiseular. És estrany que Coromines, que no oblidava el nom dels grans masos, hagi renunciat a tractar d'aquest en la seva obra. El primer dilema que se'ns presenta és analitzar-lo com un antropònim o com un fitònim. L'element inicial *Quix-*, comú a *Quixigar* (variant fònica i gràfica de *Queixigar*) i *Quixanell*, podria fer pensar que en tots dos casos estem enfront d'una arrel relacionable amb el nom del roure, de la qual surten el *caixigo* aragonès o el *quejigo* castellà. Aquí sí que li hem d'agrair a Coromines una nota guiadora, escrita a la fi de l'article dedicat a *Queixans*. Comentant un document d'Organyà de l'any 929, on es llegeix «ad ipsos villares de ipsos chexanos», diu (OC, VI, 314a38):

Aquest text amb l'article *IPROS* suggeriria que ens hem de veure amb un derivat del gal. *cassanus* 'roure' com havien sospitat alguns; però això era poc possible fonèticament com ho palesen els NLL fòmats d'aquest apel·latiu, com ara Cassanet, Cassanedill; en català la *s* fricativa de *Queixans* suposa per força una base en *-SSI-*.

Si *Queixans*, per raons de fonètica evolutiva, s'ha d'explicar amb una base *CASSI-*, i això ens orienta cap a un nom de persona, *Quixanell* també s'haurà d'explicar així. I aquesta reflexió es veu reforçada per la consideració que els noms de masos, amb molta freqüència, es remunten al nom de l'antic propietari.

Suposem, per tant, que *Quixanell* sigui diminutiu d'un nom de persona. És clar que el seu primitiu serà *Quixà*, i antigament **Quixan*. Sorprenentment això ens recorda el nom castellà de *Quixano*, que no degué de ser rar, per tal com Cervantes l'atribueix al seu personatge universal: *Alonso Quixano*. La solució etimològica d'aquest *Quixà* ens la dona Coromines a l'article dedicat a *Queixàs* (OC, VI, 313b49):

Procedeix de **CASSIANU*, format del NP romà *CASSIUS* amb el sufix *-ANU*, expressant pertinència de propietat, i ben representat a França.

Per a aquest antic *Queixà* podria tenir explicació un nom de casa del llogaret de *las Badias* de Monesma: *Ca de Cuixamenor*. Recordem les expressions medievals «menor de dies» i «major de dies» per referir-se a dues persones, moltes vegades pare i fill, que tenen exactament el mateix nom. Així, hem de pensar en un *Queixà* i en un *Queixà Menor*. És evident que, mancat del seu accent, en quedar

amalgamat l'antropònim amb l'adjectiu comparatiu, l'opacitat semàntica del nom **Queixamenor* afavoria una interpretació per etimologia popular. Als *Morabatins* de 1385 el nom apareix ja com a *Guillem de Coxemeno* (Camarena, 1966, p. 98). És veritat que en els *Focs* de 1381 apareixia escrit com *G. de Colexe Menor* (Camarena, 1966, p. 24). Però és una documentació aïllada i no hem de concedir excessiva importància a formes que van ser escrites per persones vingudes de fora del comtat.

Sortint del territori de Monesma i Queixigar, però en aquest capítol de noms d'origen antropònimic, podríem repassar ara topònims l'etimologia dels quals no vèiem clara fa pocs anys. Per exemple el nom del llogaret de *Verí*, proper a Castilló de Sos. Coromines deia que era d'etimologia incerta i assenyalava «tres hipòtesis cap de les quals no satisfà gaire» (OC, VII, 467a16). Veient que apareix (Terrado, 2000, p. 174) ja amb la forma *Berin* en un document dels primers anys del segle XI, que hi ha un homònim gallec, el poble de *Verín*, i que tenim un *Accius Verinus* en una inscripció hispànica del nord-oest peninsular (Vives, 1971, p. 332), no dubtem ja a vincular el topònim amb el nom personal llatí VERINUS.

Un altre apartat en el qual Coromines ens va ensenyar moltes coses és el dels topònims procedents d'antropònims medievals en genitiu. El document suara esmentat a propòsit de *Verí*, les *Dècimes de Castilló*, conté exemples de noms personals en genitiu: *Ramio Atons*, *Ato Mirons*, *Ato Barons*, *Ennecho Atons*. L'*Onomasticon* ja estableix l'etimologia de noms ribagorçans com *Brallans* (VILLA BRADILANIS) o *Visalibons* (VILLA LUPONIS). En surten ara altres que no vam tractar, com *Puimerons* (PODIUM MIRONIS), a Claravalls, o *Puiaçons* (PODIUM ATIONIS), a Queixigar. I, si no fos perquè la documentació medieval ens ho impedeix, estariem temptats d'interpretar el nom del poble d'*Adons* com un *VILLA ATONIS. L'article sobre aquest nom (OC, II, 11a16) va ser el primer que Joan Coromines ens va encarregar que escriguéssim, i la veritat és que sempre ens ha semblat massa construïda l'explicació que li vam donar a partir del basc pirinenc. El genitiu medieval *Atons* hagués estat una proposta més senzilla. Tanmateix les formes medievals *Atonze* (any 982), *Adonze* (any 961) i *Adoncem* (any 1066) semblen apuntar a una terminació amb sibilant africada i no a un genitiu.

Sempre dintre d'aquest terreny, convindria ampliar el nostre coneixement dels noms que hagin pogut arribar amb moviments de població antics o moderns. Posarem un exemple: el nom del *barranc de Garbisson*, immediat a la població de Roda d'Isàvena. Es pronuncia [garbisón] i l'hem recollit com *barranco Garbisson* a Roda en més d'una ocasió. En el curs baix s'anomena *barranc de Santa Creu*. És impossible no unir aquest nom amb l'antropònim bascònic *Garbisso*, nom navarrès que els especialistes (Cierbide, 2004, p. 214) relacionen amb el basc *garbi* 'net', 'limpidus': *Garbisso Acenariz* (any 1048), *Garbixi* (any 1072). Haurem de pensar en el vell fons bascònic ribagorçà o en un antropònim de repoblació? En

aquest cas ens inclinàriem per la repoblació. L'any 1006 la ciutat de Roda va ser destruïda per Abd al-Malik i a principis de l'any 1018 va ser reconquerida pel rei navarrès Sancho el Mayor. Podríem estranyar-nos que hagués deixat allà alguns dels seus vassalls? I encara que el trasllat del nom no s'hagués produït tan aviat, sabem que les relacions amb Navarra han continuat en segles posteriors.

Moltes coses més caldria tenir en compte per completar l'obra de Joan Coromines, com pot ser el recull i l'estudi dels noms de casa, als quals l'*Onomasticon* presta poca atenció. Però bastaran aquestes pinzellades per mostrar quin és l'onomàsticon que ara podem fer.

CONCLUSIÓ

L'*Onomasticon Cataloniae* de Joan Coromines és l'obra que ell va redactar amb l'ajut dels seus col·laboradors. De res serviria pensar com hagués pogut ser si el mestre hagués viscut més anys o si els seus col·laboradors haguéssim estat més eficaços. Disposem ara d'un fonament sòlid per a la ciència onomàstica catalana. Però això no vol dir que estigui tot fet. Ben al contrari, és ara quan més podem treballar, per comprovar la solidesa d'aquesta base i per construir a partir d'ella.

En aquesta tasca de futur hem apuntat algunes desiderates. Caldria completar el repertori de noms catalans amb les noves aportacions dels molts reculls de topònims apareguts en els darrers anys. Caldria revisar les propostes etimològiques de Joan Coromines a la llum de la documentació publicada i de les propostes fetes pels especialistes. Ens agradaria tenir una toponímia dels noms de la religió. Seria també interessant disposar d'una toponímia botànica plantejada amb un criteri semasiològic i no solament etimològic. Convindria, per fi, acceptar el repte d'elaborar una obra d'antroponímia catalana. El mestre Coromines ens va deixar un «Toponomasticon Cataloniae», però no va tenir temps d'escriure un «Antroponomasticon Cataloniae». És aquesta potser la tasca més urgent.

L'Institut d'Estudis Catalans, amb conferències com la que avui he tingut el goig de pronunciar davant de vostès, diu que «vol palesar el seu profund agraïment a Joan Coromines». I diu també que la manera que li ha semblat escaient d'homenatjar el mestre és «amb uns actes acadèmics destinats a fer conèixer i a divulgar l'obra de qui fou membre de l'Institut». Felicito l'Institut per aquesta iniciativa i li plantejo un repte: que no es conformi a fer conèixer l'obra de qui va contribuir a la glòria d'aquesta institució, que miri de completar i de perfeccionar l'obra de Coromines.

Quan algú mor dintre d'una família, els qui queden, i especialment si han estat nomenats marmessors, fan complir el testament. Coromines va començar a construir, però no va poder acabar de cobrir. Aquest és el seu testament espiritual: aca-

beu de construir la meua casa. L'Institut pot considerar-se com un dels seus mar-messors. També jo m'hi he sentit, per l'afecte que sempre vaig tenir al mestre. Crec que el millor homenatge que li podem retre és continuar l'obra que ell va començar.

XAVIER TERRADO
Universitat de Lleida

BIBLIOGRAFIA

- ALCOVER, Antoni Maria; MOLL, Francesc de Borja (1926-1962). *Diccionari català-valencià-balear*. Palma: Moll.
- BASTARDAS, Maria Reina (1994). *La formació dels collectius botànics en la toponímia catalana*. Barcelona: Reial Acadèmica de Bones Lletres.
- CAMARENA MAHIQUES, José (1966). *Focs i morabatins de Ribagorça (1381-1385)*. València: Anubar.
- CIERBIDE MARTINENA, Ricardo (2004). «El nombre de los navarros». *Nouvelle Revue d'Onomastique*, vol. 43-44, p. 211-222.
- COROMINES, Joan (1965-1970). *Estudis de toponímia catalana*. Barcelona: Barcino.
- (1980). *Toponímia de la Vall de Boí*. [Separata del *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica*]
- (1980-1995). *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*. Barcelona: Curial.
- (1980-1997). *Onomasticon Cataloniae*. Barcelona: Curial.
- DANTE ALIGHIERI (1979). *Divina comèdia*. Barcelona: Barcino. [Versió catalana d'Andreu Febrer a cura d'Annamaria Gallina]
- GENERALITAT DE CATALUNYA (2002). *Nomenclàtor oficial de toponímia major de Catalunya*. Barcelona: Generalitat de Catalunya.
- ROHLFS, Gerhard (1985). *Diccionario dialectal del Pirineo aragonés*. Saragossa: Institución Fernando el Católico.
- SELFA SASTRE, Moisés (2003). *Toponímia del valle medio del Isábena*. Lleida: Pagès Editors.
- TERRADO PABLO, Xavier (1992). *Toponímia de Betesa*. Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs.
- (1999). «L'Onomasticon que podem continuar fent». *Avui* [Barcelona] (4 febrer).
- (2002). *Els noms de lloc de la Vall de Boí*. Lleida: Pagès Editors.
- TERRADO PABLO, Xavier; MARTÍN DE LAS PUEBLAS, Jesús; SELFA SASTRE, Moisés (2000). «Las décimas de Castejón de Sos. ¿Vestigios del primitivo romance ribagorzano?». *Alazet*, vol. 12, p. 161-200.
- UBIETO ARTETA, Antonio (1989). *Documentos de Obarra anteriores al año 1000*. Saragossa: Anubar.
- VÁZQUEZ OBRADOR, Jesús (1998). «Toponímia de Calvera (Huesca) registrada en documentos de Obarra de los siglos X a XIII». A: *Toponímia: Más allá de las fronteras lingüísticas (Studia toponymica in memoriam Joan Coromines et Alfonso Irigoyen oblata)*. Lleida: Universitat de Lleida, p. 69-87.
- VIVES, José (1971). *Inscripciones latinas de la España romana*. Barcelona: CSIC.